

ИДЕЯТА „ПОЛША – ПРЕДНА КРЕПОСТ НА ХРИСТИЯНСТВОТО“ И НЕЙНИТЕ ОТРАЖЕНИЯ В НАЧАЛО И РАЗВИТИЕ НА МОСКОВСКАТА ВОЙНА ОТ ХЕТМАН СТАНИСЛАВ ЖУЛКЕВСКИ

Мина Стойнова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Мина Стойнова. Представление „Польша – передняя крепость христианства“ и его отражение в произведении *Начало и успех Московской войны* гетмана Станислава Жолкевского.

В настоящей статье рассматривается представление „Польша – передняя крепость христианства“ как культурная, религиозная, духовная, политическая и военная концепция в польской барокковой историографии XVII-ого века. Эта концепция отражена в памятнике Начало и успех Московской войны, написанном польским дворянином, магнатом и полководцем Речи Посполиты Станиславом Жолкевским. В нем автор представляет свои воспоминания, описывающие его военные кампании и дипломатическую деятельность в Русско-польской войне.

Ключевые слова: *передняя крепость христианства, польская барокковая историография, Русско-польская война, XVII век*

Mina Stoynova. The idea „Poland – bulwark of christianity“ and its reflections in *The Beginning and the Progress of the Muscovite War* by Hetman Stanislaw Żółkiewski.

The present article discusses the idea of Poland – Bulwark of Christianity as a cultural, religious, spiritual, political and military theory in the Polish baroque historiography of the 17th century. This conception has its specific reflections in the work The Beginning and The Progress of the Muscovite War, written by the Polish nobleman, magnate and military commander of the Polish-Lithuanian Commonwealth Stanislaw Żółkiewski, where the author presents his memoires describing his campaigns and diplomatic activity in the Polish – Muscovite War.

Key words: *bulwark of Christianity, Polish baroque historiography, Polish – Muscovite War, 17th century*

Станислав Жулкевски (*Stanisław Żółkiewski, 1547–1620*) – полски магнат, заемал високи позиции в политическата и военната йерархия, военен пълководец, спечелил голяма слава във войните с Русия, Швеция, Османската империя и татарите. Пада убит на бойното поле в битката при Цецора. Неговото най-представително произведение е *Начало и развитие на Московската война* (*Początek i progres wojny moskiewskiej, powst. 1612, wyd. K. Słotwiński pt. Historia wojny moskiewskiej aż do opanowania Smoleńska, Lwów 1833*).

Процесите на динамично развитие в световната история, при които в последното десетилетие религията се превръща в един от най-съществените фактори за идентификация в съвременния свят, придават изключително важен фокус към разглеждането на различните аспекти на вече формираните в Средновековието религиозни идеи, митове, концепции и доктрини и тяхното ново осмисляне от перспективата на съвременността. Точно такава роля в полското културно съзнание заема и идеята „Полша – предна крепост на християнството“, отразена в произведението на хетман Станислав Жулкевски *Начало и развитие на Московската война*. Този ръкопис – образец на полската историография от XVII в., реализиран непосредствено след приключване на военните действия през 1610 г., е особено значим не само за полското историческо, културно и литературно пространство, но и за руското, защото се явява непосредствено отражение на политическите и културните взаимоотношения и борби за надмощие между Полша и Русия и дава ценни факти за един тъмен и неясен период от историята на Московското царство, какъвто именно е Смутното време.

Същност на идеята „Полша – предна крепост на християнството“

Идеята за „Полша – предна крепост на християнството“ (*Polska Antemurale christianitatis*) е основополагаща и дефинираща основните духовни процеси в Полша не само защото е вкоренена в далечното минало – тя води началото си още от средата на XV век и разкрива мита за Полша като могъща, силна, властваща, абсолютна държава – но и защото извежда главната линия на идентификация и самоидентификация на поляците чрез идеологията на месианизма, утвърждаваща тяхната изключителната роля, отредена от Бога. Полските земи са възприемани като обетована земя, а самоо-

пределянето и определянето от другите се осъществява преди всичко чрез религията на католицизма, вследствие на което в европейската история се въздига нейната роля на „пазителка на християнския свят“ от нашествията на нехристияните. Полша е обявена за „предна крепост“ малко след 1444 г., когато е осъществен Втори балкански кръстоносен поход на консолидираните християнски сили за отпор срещу османотурците начело с полския крал Владислав III Ягело (след героичната си смърт в битката при Варна в името на християнството е наречен по-късно Варненчик¹). Проучването на тази проблематика обаче стартира едва през 1916 г., когато излизат две статии с научнопопулярен характер, а именно на Н. Чешински – *Полша предна крепост на християнството (Polska przedmurzem chrześcijaństwa, 1916)* и К. Конарски – *Полша като предна крепост на Европа спрямо Изтока (Polska jako przedmurze Europy wobec Wschodu, 1918)*. И двата текста имат за свой пряк обект на изследване само външната рамка, т.е. милитарния исторически контекст, и по-точно войните, които Полша води с източния свят. Останалите аспекти от цялостната концепция, например генезисът на самия термин „предна крепост“ и неговото по-нататъшно развитие, духовните измерения на идеята и литературните отражения в историята на полската литература, както и пряката му взаимовръзка с герба на Полша, отразен в съвременната хералдика, не са разглеждани.

Не по-малко интересно е функционирането на термина „предна крепост“, съставляващ важен елемент от цялостната структура на идеята. Даден на Полша още веднага след битката край Варна от папската дипломатия, *antemurale christianitatis* определя пространствените граници на идеята като предна линия на военните действия, на християнската защита. За синоними на понятието се използват и латинските *propugnaculum fidei christianae, scutum, clypeus, murus, munimentum, praesidium* и техните еквиваленти *крепост/форт на християнската вяра, щит, стена, защита*.

Начало и развитие на Московската война от хетман Станислав Жулкевски – жанр и наративна структура

От една страна, *Начало и развитие на Московската война*² от хетман Жулкевски представлява стриктно и обективно излагане на историческите факти в един конкретен военен момент, изключително значим за самоопределението и религиозната роля на Полша, а от друга, притежава и художествена страна, която се изразява чрез жанра, наративната композиция, еволюцията на авторовото начало, стилистичните особености. Юлиан Кшижановски в *История на полската литература* отбелязва за Жулкевски, че „културната основа, върху която е израснала писмеността от XVII век, се очертава особено ясно в нелитературните произведения. Това се отна-

¹ Владислав III Ягело – крал на Полша в периода 1440 – 1444. – Б. а.

² В тази статия е ползвано първото двуезично издание, излязло в Русия през 1835 г. под редакцията на П. Муханов (вж. Жолкевски 1835). То включва освен ръкописа на Жулкевски (пълния полски текст и неговия превод на руски език) и лична авторова кореспонденция. Руският вариант на името на автора – Жолкевски, следва традицията, наложена от това първо издание. – Б. а.

ся преди всичко за мемоаристите – хора с най-различни възгледи, в чиито редици се откроява и хетманът като дипломат, лагерен капелан, хусарски другар. Това са хора, ентусиазирани от същия този дух, от чувството за необикновеността на събитията“ (Кшижановски 1979: 275). В този смисъл текстът на Жулкевски носи в себе основните характеристики на историографските текстове, тъй като детайлизирано и обективно изяснява историческите факти и е използван като важен документ, описващ „смутното време“ в руската история от позицията на очевидец, непринадлежащ към руската културна традиция. Карамзин в своята *История на руската държава* много често препраща читателя именно към този ръкопис, наричайки го „ръкописа на Жулкевски“, като го смята достоверен и адекватно предаващ случилото се при обсадата на Смоленск. Хетман Жулкевски е описан от Карамзин като смел пълководец, който е способен да изрече: „Вината за всички ваши злини е на Шуйски³, заради него царството е в кръв и в пепел. Нима заради един човек трябва да гинат милиони? Спасението е пред вас: победоносната кралска войска и новият благодатен цар: да живее Владислав!“ (Карамзин 2009: 959).

Наративната структура на текста е монолитна и върви плавно, излагайки в хронологичен порядък до най-малкия детайл отделните елементи и факти от военните действия, политическата обстановка и общия културно-исторически фон на епохата. Основните исторически събития могат условно да бъдат поделени в четири автономни части, градиращи вече изложените по-горе аспекти :

1. Излагане на първопричините за войната между Полша и Русия. Издигането на Борис Годунов⁴. Смъртта на царския син Дмитрий⁵.

2. Появяването на Дмитрий Самозванец в пределите на Московското княжество. Неговите успехи. Царуването на Дмитрий Самозванец. Неговата политика с полския крал. Убийството на Лъжедмитрий.

3. Встъпване на престола на Шуйски. Болотников⁶. Появяването на втори Самозванец. Намесата на полския крал в московските дела. Кралят се готви за поход. Подвизите на Скопин-Шуйски.

4. Обсадата на Смоленск. Описание на крепостта Смоленск. Защитата на Москва. Смъртта на Скопин-Шуйски. Бягството на поляците от Йосифовия манастир. Възобновяване на полско-руските преговори.

Обективността и достоверността са подкрепени много силно от авторската позиция, която може да бъде определена като дистанциране на автора от повествователя. В текста хетманът въвежда себе си като персонаж, опис-

³ Василий IV Иванович Шуйски – цар на Русия в периода 1606 – 1610. Той е последният представител на династията Рюриковичи. – Б. а.

⁴ Борис Годунов – цар на Русия в периода 1598 – 1605. – Б. а.

⁵ Дмитрий Иванович (1582 – 1591), син на Иван IV Грозни от брака му с Мария Нагая. Тайнствената му смърт в Углич дава възможност по-късно, през Смутното време, трима претенденти за руския престол да твърдят последователно, че всеки от тях е Дмитрий. Двама от тях са подкрепени от Мария Нагая и остават в руската история като Лъжедмитрий I и Лъжедмитрий II. – Б. а.

⁶ Иван Исаевич Болотников (1565 – 1608) – предводител на въстанието от 1606 – 1607 г. срещу управлението на цар Василий Шуйски. – Б. а.

*Смъртта на хетман Жулковски и битката при Цецора (1865)
Художник: Валери Еляш-Раджиковски (1841 – 1905)*

ван в трето лице единствено число. Своеобразен център на повествованието формира походът на хетман Станислав Жулкевски в Москва през 1610 г., превземането на крепостта Смоленск и преговорите с московските боляри за избора на полския наследник на трона Владислав, а по-късно самият полски крал има претенции към руския престол. Актът на превземането на Москва застрашава не само суверенитета на православното царство, но поставя под съмнение и месианистичната роля на руското православие, като оформя двата полюса и противопоставя пряко двете водещи месианистични идеи по това време „Полша – предна крепост на християнството“ и „Москва – трети Рим“. Но както сам отбелязва Жулкевски, пред страха католическият крал на Полша Зигмунт III да оглави православното руско царство, „руският народ започва да се обединява около идеята за защита и спасение на православието“ (Жулкевски 1835: 128) или около треторимската идея, която е била формулирана в окончателния си вид през първата трета на XVI век от монаха от псковския Спасо-Елеазарски манастир Филотей и която има за своя основа пряката приемственост и онаследяване на Византия от Москва. Тя акцентира върху идейното, естетическото и културното отношение между Москва и Константинопол, което утвърждава вградената в руското самосъзнание представа за Русия като пазителка и защитничка на православния славянски свят.

Трябва да бъде отчетен фактът, че в литературната традиция от XVII век много важен е външният фокус, който въздейства върху писаното слово: история, политика, религия, философия се отразяват особено отчетливо в историографията и определят съдържанието на религиозната идея „Полша – предна крепост на християнството“, чиято структура е сходна с руската религиозна идея „Москва – трети Рим“. Периферийният пласт на тази идейна структура е изграден от конкретните исторически и политически фактори – провежданите военни и дипломатически стъпки в защита на християнството, а ядрото е съставено от религиозни, философски и културни елементи – духовната защита на християнството, сарматизма⁷, идеята за богоизбраност на полския народ, верноподаничеството към римокатолическата институция.

Полският крал Ян Собески (Jan III Sobieski, 1629 – 1696) идва на полския трон през 1674 г., а през 1683 г. успява да отблъсне османската армия пред вратите на Виена и по този начин да спре нашествието на исляма в Централна Европа. Ян Собески е внук на хетмана Станислав Жулкевски.

Две дати в полската история представят външната периферия на тази концепция – 1444 г. и 1683 г. В битката при Варна на 10 ноември 1444 г., обединени под флага на християнството, европейските сили начело с полския крал Владислав III Ягело (по-късно Варненчик) и унгарския пълководец Янош Хуняди се опитват да спрат турското нашествие, а при битката за Виена на 12 септември 1683 г. обединената християнска армия, известна като „Свещената лига“ с върховен главнокомандващ Ян Собески и с участието на полската кавалерия като най-значимо звено на международната армия, се изправя срещу османотурците в защита на сърцето на Европа – Виена.

⁷ Сарматизъм – идеология на полската шляхта от XVI до XVIII в., която се развива чрез художествената система на барока. Идеологически център на сарматизма е етногенетичният мит за произхода на полския народ като потомък на древните сармати, които утвърждават като най-висши ценности свободата и военните победи. Изведена е на преден план значимостта на шляхтишкото съсловие, неговите права и свободи, важната му роля в хода на историята, в което се корени полският месианизъм, отразен в идеята „Полша – предна крепост на християнството“. – Б. а.

Бароквата традиция в Полша и историческият фон за развитието на идеята „Полша – предна крепост на християнството“.

Историческото минало, върху което се основават идеите, особеностите на религиозния живот в Европа, и конкретно в Полша, както и литературата, пресъздаваща религиозния светоглед на изминалите векове, позволяват не само да се осмисли по-добре политическият и историческият живот на тогавашната цивилизация като цяло, но и мястото и ролята на държавата в Европа и в света. Както правилно отбелязва Пьотър Вандич в книгата си *Цената на свободата*, „възходът на абсолютизма на Запад и на автократията на Изток са две различни форми на политическо развитие. На Запад абсолютната държавна власт компенсира изчезването на крепостничество, докато автократията на Изток е инструмент за неговото утвърждаване. Специфичните особености на Източна Централна Европа изключват успешното прилагане на западния модел, но наличието на „гражданско общество“ и на „corpus politicum“ от своя страна правят невъзможен и източния модел“ (Вандич 1999: 84). Полша в този смисъл намира мястото си между Запада и Изтока, между абсолютизма и самодържавието, като утвърждава собствен, специфичен модел на управление, който гарантира принципа на свободата и правото на участие в политическото управление. Този модел е реализиран чрез редица механизми, осигуряващи предпоченциите, отредени на шляхтата, най-важните от които са:

1. „*златните свободи*“ – защита на свободата и правата на всеки представител на полската шляхта;
2. „*neminem captivabimus*“ – защита на личността от произволен арест и на собствеността от конфискация;
3. „*nihil novi*“ (нищо ново) – нито един закон не може да бъде приет без съгласието на Сейма, представящ общите интереси на шляхтата.

Именно на този културен, политически и исторически фон полската барокова литература развива в най-голяма степен оригиналност и богатство в различните форми на изкуството. Тогава се възражда и митът за сарматския произход на полския народ, който в историографската традиция води началото си още от хрониката на Ян Длугош от XV век, където славяните са определяни като сармати. Сарматизмът утвърждава идеята за обединение на шляхтата около ценностите на свободата и обществените права и въздига военния дух на полския народ, наследен от древните сармати. По този начин се формира представата за Полша не само като защитничка на християнска Европа или *Antemurale Christianitatis* от османските нашествия, но и като държава, реализирала формата на управление на Римската империя в синхрон с римокатолическия модел.

Като обобщение можем да изведем, че „Полша – Предна крепост на християнството“ е многокомпонентна идейна структура, която в ръкописа на Жулкевски *Начало и прогрес на Московската война* разкрива поетапно заложената в нея политическа и религиозна концепция. Изключително съществена е парадигмата на властта, представена чрез мястото, което Полша заема между Изтока и Запада, абсолютизма и автократията. Полската държава обаче реализира свой собствен път на развитие, съчетаващ три

форми на управление – монархическа, аристократична и демократична, а този синтез въплъщава принципа на имперския универсализъм на Свещената Римска империя. Следващият идеен пласт, който може да бъде открит в разглеждания документ, се основава върху представата за римокатолическата религия като защита на западното християнство, а Полша – като негова „предна крепост“, „защитна стена“, „щит“. По този показател полската месианистична идея конфронтира руската православна доктрина „Москва – трети Рим“, която осмисля Москва и цяла Русия като защитничка на християнството след превземането на Константинопол. Като трети елемент може да бъде отчетен митът за сарматския произход на поляците, гарантиращ техните военни победи, тяхната сила, смелост, могъщество и свобода. Тези качества са въплътени в личността на самия хетман Жулкевски и на неговия гений на пълководец, както и в събирателния образ на редовия войник. Историческият факт за окупирането на Москва от полските войски – събитие, отразено обективно и безпристрастно в текста, фокусира вниманието именно върху проявленията на тези качества, които се явяват гарант за национална идентичност и устойчивост. Присъствието в полската историография от XVII в. на всички тези аспекти на идеята „Полша – предна крепост на християнството“ безспорно доказва нейната значимост при формирането на националния характер на полския народ.

ЛИТЕРАТУРА

Вандич 1999: Вандич, П. *Цената на свободата*. София: Отворено общество, 1999.

Жулкевски 1835: Жолкевский, Ст. *Начало и Успех Московской Войны / Początek i progres wojny Moskiewskiej [za panowania K. I. M. Zygmunta III-O, Za Regimentu I. M. P. Stanisława Z'olkiewskiego, Woiewody Kijowskiego, Hetmana Polnego Koronnego]*. Под ред. П. Муханова. Москва: Университетская типография, 1835.

Карамзин 2009: Карамзин, Н. М. *История Государства Российского*. Москва: АСТ МОСКВА, 2009.

Кшижановски 1979: Krzyżanowski, J. *Historia literatury polskiej. Alegoryzm – prepomantzm*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979.

Хернас 1999: Hernas, C. *Barok*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1999.

Яшеница 1999: Jasienica, P. *Rzeczpospolita Obojga Narodów, Calamitatis Regnum*. Warszawa: Czytelnik, 1999.